

“KRİMİNALİSTİKA” KAFEDRASİ

KRİMİNALİSTİKA FƏNNİ ÜZRƏ KURSANTLAR ÜÇÜN

M Ü H A Z İ R Ə

MÖVZU № 11 . «Kriminalistik fərziyyələr, ibtidai araşdırmanın planlaşdırılması və ibtidai istintaq zamanı müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əsasları.»

TƏRTİB ETDİ: “Kriminalistika” kafedrasının baş müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı ***Ələkbər Allahverdiyev***

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.
Protokol № 5. “ 17 yanvar ” 2007-ci il
(2016-cü ilin aprel ayında əlavə və dəyişikliklər edilmişdir)

B A K I 2 0 1 6

Mövzu № 11. «Kriminalistik fərziyyələr, ibtidai araşdırmanın planlaşdırılması və ibtidai istintaq zamanı müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin əsasları.»

Mühazirənin planı:

Giriş

1. Kriminalistik fərziyyələrin anlayışı, növləri və mahiyyəti. Fərziyyələrin qurulması və yoxlanması.
  2. İstintaqın təşkili və planlaşdırılmasının mahiyyəti və prinsipləri. Planlaşdırma elementlərinin ardıcılığı və onunun forması.
  3. İbtidai istintaq zamanı müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin mahiyyəti, hüquqi əsasları.
- Nəticə.*

Ədəbiyyat

1. Kriminalistika Ali məktəblər üçün dərslik. K.Q Sarıcalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, 1999, səh. 41-52.
2. Kriminalistika mühazirələr toplusu. Bakı, 2007, səh. 230-245.
3. Sarıcalinskaya K.Q. İstintaq taktikası. Bakı, 1991, səh. 15-37.
4. Mahmudov A., Əliyev B. Kriminalistika sxemlər albomu. Bakı, 2003.
5. Allahverdiyev Ə.Ə. Müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri. DİN-in Məlumat Bülleteni, №4, Bakı, 2009.
6. Allahverdiyev Ə.Ə. İbtidai araşdırmanın planlaşdırılmasının mahiyyəti və hüquqi əsasları. Ədliyyə Nazirliyinin MEM-nin məqalələr toplusu. Bakı, 2009.
7. Allahverdiyev Ə.Ə. Keçmiş illərin açılmamış cinayətlərinin planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri. Qanun curnalı, №1, Bakı, 2010.
8. Azərbaycan Respublikası DİN-nin 12.10.09-cu il tarixli, 591 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş AR DİN-nin baş istintaq və təhqiqat idarəsi haqqında əsasnamə.
9. Azərbaycan Respublikası DİN-nin 06.01.2016-cı il tarixli, 001-16 №-li qərarı «Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında struktur qurumların qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair təlimatın təsdiq edilməsi barədə».

GİRİŞ

Cinayət işinin başlanmasından sonra, iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi, istintaqın tam, hərtərəfli, obyektiv və vaxtında aprılması üçün müstəntiq tərəfindən bir sıra istintaq hərəkətləri və əməliyyat axtarış tədbirləri yerinə yetirilir. Bu hərəkətlərin səmərəli nəticə verilməsi üçün onlar qabaqcadan müəyyən edilmiş xüsusi plan əsasında həyata keçirilməlidir. Cinayət işi üzrə planlaşdırma irəli sürülmüş fərziyyələr əsasında qurulur. Bu isə, ancaq istintaq hərəkətləri nəticəsində, əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində və başqa mənbələrdən əldə edilmiş məlumatlar əsasında irəli sürülə bilər. Demək olar ki, ibtidai istintaq müstəntiqin fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini istintaqın planlaşdırılması, yəni, istintaqın planının tərtib olunması təşkil edir. Qurulmuş fərziyyələri yoxlamaq məqsədilə müstəntiq tərəfindən istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi nəzərdə tutulur və onların icra vaxtı müəyyən edilir. Cinayətin növündən asılı olmayaraq, planda nəzərdə tutulanlar cinayətin kim tərəfindən, harada, kimin köməyi ilə, nə üçün, necə, nə vaxt edilməsini müəyyən etməyə imkan verməlidir. İstintaq hərəkətinin icra olduğu yer, həmin hərəkətin xarakteri, aparılacağı yerin onun nəticəsinə necə təsir edə biləcəyi nəzərə alınmalıdır.

İstintaq planında onun məzmunu ilə yanaşı, onun formasıda nəzərdə tutulmalı, o cümlədən hərəkətin hansı üsulla ediləcəyi müəyyən olunmalıdır. Bu zaman müstəntiq əksər hallarda kriminalistika elminin istintaq təcrübəsi əsasında işləyib hazırladığı təklifləri rəhbər tutur, çünki, bir çox istintaq hərəkətlərinin yerinə yetirilməsi qaydası qanunda kifayət qədər geniş nizama salınmamışdır. İstintaq planına daxil edilən hərəkətlərin xarakterinə görə iki qrupa ayırmaq olar:

1. Cinayətin tərkibinin sübut edilməsi ilə əlaqədar olan hərəkətlər;
2. İş üzrə müəyyən edilən hallarla əlaqədar olan hərəkətlər.

Birinci qrupa cinayətin obyektini, obyektiv cəhətini və subyektini müəyyən etməyə yönəlmiş hərəkətlər, ikinci qrupa isə cinayət etmiş şəxsin axtarış, cinayət nəticəsində vurulan zərərin ödənilməsi, cinayətin baş verməsinə səbəb olan halları müəyyənləşdirərək, aradan qaldırılması üzrə hərəkətlər və s. daxildir. İstintaqın planlaşdırılması anlayışı ilə istintaq fərziyyələrin qurulması anlayışları eyni deyildir. Planlaşdırma istintaqın təşkilinin bir üsuludur, fərziyyə isə iş üzrə əhəmiyyəti olan faktların və halların müəyyənləşdirilməsi və dərk edilməsi üsuludur. Lakin, hər iki üsul qarşılıqlı əlaqədədir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanuna əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələri isə: hazırlanan və törədilən cinayətlərin qavrşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarışı, naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsidir.

SUAL 1. Kriminalistik fərziyyələrin anlayışı, növləri və mahiyyəti. Fərziyyələrin qurulması və yoxlanması.

İstintaq və məhkəmə orqanlarının cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə dair fəaliyyəti keçmişdə baş vermiş hadisələrə, faktlara və hallara yönəlmiş olur. Belə ki, müstəntiq, təhqiqat aparan şəxs, yaxud məhkəmə həmin hadisələrin bilavasitə iştirakçısı olurlar. Ona görə də cinayət təqibi üzrə istintaq aparan müstəntiqin fəaliyyəti bilavasitə özünün müşahidə etmədiyi halların tədqiqinə yönəlir. Bu halların da müəyyən edilməsi cinayətin maddi izləri və cinayət hadisəsi ilə əlaqədar olan halları müşahidə etmiş şəxslərin məlumatları vasitəsilə mümkündür. Baş vermiş cinayət hadisəsini birbaşa müşahidə etmək mümkün olmadığı üçün onun tam və hərtərəfli açılması, cinayətkarın ifşa olunub cəzalandırılması çoxmənalı mürəkkəb bir proses olub, artıq «keçmişə» çevrilmiş hadisələrin öyrənilməsi ilə bağlıdır. Əgər müstəntiq baş vermiş cinayət hadisəsini birbaşa müşahidə etmişsə, o, bu zaman şahid kimi çıxış etmiş olur. Beləliklə, cinayətin itintaqını həyata keçirən şəxs yalnız cinayət hadisəsinin ətraf maddi aləmdə və hadisənin şahidi olmuş insanların şüurunda qoyduğu müxtəlif izləri «ünsiyyətdə» olmaq imkanına malik olur. Cinayət hadisəsinin istintaqı dərkətmə fəaliyyətinin bir növü olub. Mürəkkəb dialektik prosesdir. Hər bir dərkətmə fəaliyyətində olduğu kimi, istintaq fəaliyyətinin bir növü olub, yalnız faktların konstataşiyasından ibarət deyil, istintaq fəaliyyətinin də son məqsədi obyektiv həqiqətin aşkar edilməsindən və bunun nəticəsində ədalətin qələbəsinə təmin etməkdən ibarətdir.

Kriminalistika elminin digər sahələri kimi, istintaq fərziyyələri də müxtəlif alimlərin tədqiqat obyektinə olmuşdur. İ.M.Luzginin fikrincə, «fərziyyələr kriminalistikada cinayət təqibi üzrə müəyyənləşdirilməli olan faktlar arasındakı səbəbli əlaqəni, hadisənin mahiyyətini və törədilməsinin ayrı-ayrı hallarını faktlar əsasında izah edən ehtimallardır».

Ə.U.Babayev, onu istintaq fərziyyələri müstəntiqin tədqiq olunan hadisənin mahiyyəti onu törədən səbəblər, təqsirləndirilən şəxslər, onların təqsirlərinin xarakterləri və iş üzrə həqiqəti müəyyən etmək üçün əhəmiyyəti kəsb edən digər hallar haqqında ehtimallar kimi qiymətləndirir.

M.R.Şalamova görə isə «istintaq fərziyyələri müstəntiqin törədilmiş cinayətin səbəbləri, halları və onun törədən şəxslər haqqında faktlara əsaslanan və yoxlanılmalı olan ehtimallarıdır».

Yuxarıda qeyd edilən fikirlər bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Onların hər birində istintaq bu və ya başqa şəkildə müstəntiqin törədilmiş cinayətin mahiyyəti, səbəbləri və s. haqqında ehtimalları kimi müəyyənləşdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, fakta əsaslanmayan gümunlar və ehtimallar sonsuz sayda fərziyyələrin qurulması, vaxt itkisi və son nəticədə məqsəddən yan keçmək deməkdir. Bu fərziyyələrin yoxlanması zərurətinə də aiddir.

Fərziyyələrin qurulması ilə bağlı olan subyektləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Çünki, bu haqda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, istintaq fərziyyələri subyektinə görə aşağıdakı quruplara: istintaq, ekspert, məhkəmə və əməliyyat axtarış fərziyyələrinə bölünürlər. Subyektlərinə və onların fəaliyyət xarakterlərinə görə fərqlənən bu fərziyyələri ümumi məqsəd və onların təbiəti birləşdirir. Bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, məntiqi baxımdan «istintaq fəzəyyələri» anlayışı ümumilikdə işlədilməsi düzgün deyildir. Ona görə ki, subyektlərin hər birinin fəaliyyətləri istintaqla əhatə olunmur. Lakin, onların hamısını bir məqsəd sübutların aşkar olunması, toplanması, tədqiq olunması birləşdirir. Elə ona görə də kriminalistik fərziyyələr məhfumu kimi işlədilməsi daha düzgün olardı.

Kriminalistik fərziyyələr, cinayət hadisəsinin mahiyyəti, təqsirləndirilən şəxsin törədilmiş cinayət əməlinə təqsiri və motivləri, onun məsuliyyətinin səviyyəsinə və xarakterinə görə təsir göstərən hallar, vurulmuş zərərin xarakteri və miqdarı, həmçinin cinayətin törədilməsinə şərait, yaradan səbəblər haqqında faktlara əsaslanaraq, qurulan və məntiqi qaydalar üzrə yoxlanılması zəruri olan ehtimaldır.

Fərziyyələrin qurulması elmi cəhətdən əsaslandırılmış olmalıdır. Onlar aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. Kriminalistik fərziyyələr ziddiyyətli olmamalıdır, yəni ki, ilkin faktiki materiallara uyğun olmalıdır;
2. Fərziyyələrin real yoxlanılmaq imkanı olmalıdır;
3. Nəzəri və təcrübi cəhətdən dolğun və əsaslandırılmış olmalıdır;
4. Fərziyyələrin qurulması istintaqın verilmiş mərhələsində məlum olan faktların obyektiv tələbatından irəli gəlməlidir;
5. Fərziyyələr konkret hadisə, onun konkret halları ilə əlaqədar qurulduğundan özlərində konkret olmalıdır.

Bəzən istintaq zamanı faktların ələ zahiri qarşılıqlı əlaqəsi müşahidə olunur ki, o, hansısa fərziyyəni həqiqətə daha çox uyğun olduğunu təsdiq edərək, digərlərini kölgədə qoyur. Müstəntiqin bu zaman yalnız inandırıcı görünən fərziyyələrlə məşğul olması, onun faktların əsirinə çevrilməsinə son anda yanlış nəticələrə gəlib çıxmasına səbəb ola bilər, ona görə də bütün fərziyyələr paralel yoxlanılmalıdır.

Kriminalistika fərziyyələrin qurulmasını şərti olaraq iki mərhələyə bölmək olar:

Birinci mərhələ – ayrı-ayrı faktların və onların arasındakı münasibətlərin analizindən;

İkinci mərhələ – həmin faktların sitezindən, yəni ki, irəli sürülməsindən ibarətdir. Fərziyyələrin qurulması prosesində törədilmiş cinayət əməlinin xarakteri təksirli şəzsləri müəyyən etmək üçün mövcud ilkin faktiki materialın analitik təhlili zəruridir. Bu zaman təhilin məqsədi bütün faktlardan cinayət əməli ilə birbaşa yaxud dolayı, gizli və açıq formada əlaqədə olanları müəyyən etməkdən ibarət olur.

İlkin faktiki material aşağıdakı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi nəticəsində əldə olunur. Təhlil zamanı bütün faktlar üçün ümumi bir əlamət – onların hər birinin cinayət hadisəsi ilə əlaqəsi aşkarlanmış olur. Burada belə bir amili nəzərə almaq lazımdır ki, faktların cinayət hadisəsi ilə əlaqəsi məntiqi vasitələrlə müəyyənləşdirilir. Bu sadə məsələ olmayıb, istintaq və əməliyyat- axtarış işinin texnikasını, metodikasını bilməkdən əlavə məntiqi mühakimə, anlız etmə qabiliyyətinə malik olmağı tələb edir.

Fərziyələrin rulmasında analogiya metodundan hadisələrin ayrı-ayrı əlamətlərinə görə müqayisəsində istifadə olunur. Bu zaman oxşar cinayət hadisələri üzrə istintaq təsrübəsindən əldə etdiyi ümumiləşdirmələr böyük rol oynayırlar. Məsələn, istintaq təcrübəsindən məlumdur ki, maddi məsul şəxslər oğurluq səhnəsi quraşdıraraq, cinayətkarcasına mənimseməni örtbasdır etməyə çalışırlar.

Bu zaman hadisə yerindəki əşya və predmetlər, sənədlər qarışıq vəziyyətə gətirilir. İstintaq zamanı bu cür hallarla qarşılaşanda oxşar cinayət hadisəsinin törədildiyi barədə fərziyyə irəli sürülür. Hər bir cinayət hadisəsi ümumi əlamətlərlə yanaşı, yalnız özünəməxsus təkrarolunmaz halların məcmusundan ibarət olur. Analiz və sintez bu fərdiliyi aşkar etməyə imkan verir. Bəzən faktların arasındakı münasibətlərdə mövcud olan fərdilik həmin faktların qeyri-adi xarakteri ilə bağlı olur. Bəzən də elə ola bilər ki, bu fərdilik verilməsi şəraitdə yerlə, vaxtla və ya ayrı-ayrı hərəkətləri, halların təkrarolunmazlığı ilə bağlı olsun. Bu faktların və münasibətlərin aşkarlanması cinayətin ayrı-ayrı halları və subyektə barədə əsaslandırılmış fərziyələrin qurulmasına imkan verir. Bunu aşağıdakı misalla göstərmək olar:

Hadisə yerinə baxış zamanı iz yolunun yaranmasındakı spesifikliyi (sağ ayğın pəncə bucağının sol ayağının pəncə bucağından böyük olması) aşkar edilməklə müəyyən edilmişdir ki, cinayət törətmiş şəxs axsayır, şahidlərin verdiyi ifadələrdən məlum olmuşdur ki, zərər çəkmiş şəxsi axsaq kişinin əhatəsində görmüşlər. Göstərilən fərdi xüsusiyyətlər cinayətkarın tapılmasına kömək etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, fərdi əlamətin qolunda cinayətkarın hərəkətlərindəki xüsusiyyətlər, davranışı, ona mənsub olan predmetlərlə çıxış edə bilər. Fərdilik çox zaman hadisələrin, predmetlərin zahirində yox, işin çoxlu sayda və müxtəlif halları arasındakı münasibətlərin, əlaqənin xüsusi xarakterində özünü göstərir.

Kriminalistik fərziyələrdən çıxan nəticələrin faktlarla tutuşdurulması aşağıdakı şərtlərə əməl etməyi tələb edir:

1. Yaranmış şəraitdə sübutları toplamaq üçün bütün mümkün mənbələrdən və vasitələrdən istifadə edilməlidir;
2. Nəticəni təsdiq edən fakt etibarlı şəkildə müəyyən olunubsa, sübutların toplanmasını dəyəndirməli;
3. Əgər əldə olunmuş nəticələr faktların bir qrupu ilə uyğunlaşıb, digəri ilə ziddiyyət təşkil edərsə, onda sübutların toplanma dairəsi ziddiyyət həll edilənə və yaxud izah oluna qədər genişləndirməli;

4. Nəticələrdən yalnız biri toplanmış faktlara tam təsdiq olunmalıdır.

İstintaq və məhkəmə orqanlarının cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə dair fəaliyyəti keçmişdə baş vermiş hallara yönəlmiş olur. Bundan başqa müstəntiq, təhqiqat aparən şəxs, və məhkəmə həmin hadisələrin bilavasitə müşahidəçisi olurlar. Ona görə də cinayət işi aparən şəxsin fəaliyyəti bilavasitə özünün müşahidə etmədiyi halların tədqiqinə yönəlir. Bu halların da müəyyən edilməsi cinayətin maddi izləri və cinayət hadisəsi ilə əlaqədar olan halları müşahidə etmiş şəxslərin məlumatları vasitəsilə mümkündür. Müstəntiq istintaqını apardığı cinayət işinə dair faktları, onları təstiq edən digər faktların köməyi ilə müəyyən etməli olur. Müstəntiqin fəaliyyəti indiki faktlar əsasında keçmişdə mövcud olmuş faktları müəyyən etməkdən və onları arşdırmaqdan ibarətdir. Müstəntiq cinayət işi üzrə faktik halları düzgün müəyyən etmək üçün həmin faktların mövcudluğunun mümkün olan bütün konkret variantlarını aydınlaşdırmalı və yoxlanmalıdır. Müstəntiqin tədqiq etdiyi faktların mövcud ola bildiyi bu cür variantlar əsasında fərziyyələr yaranır.

Kriminalistik fərziyyələr – cinayət hadisəsi və onun ayrı-ayrı hallarına dair müstəntiqin faktik məlumatlara əsaslanan, deduksiyanın məntiqi qaydaları üzrə yoxlanılmalı olan ehtimal formasındakı induktiv əqli nəticəsidir.

İstintaq fərziyyələri anlayışının geniş və məhdud mənada başa düşmək olar. İstintaq fərziyyələri geniş mənada dedikdə, tək cəmi ibtidai istintaqla deyil, ümumiyyətlə, iş üzrə icraatla əlaqədar olaraq qurulan fərziyyələr, məhdud mənada dedikdə isə, yalnız ibtidai istintaqda müstəntiq tərəfindən irəli sürülən fərziyyələr başa düşülür.

Kriminalistik fərziyyələrin xüsusiyyətləri

1. Fərziyyələr cinayətin istintaqı prosesində qurulur və istifadə olunur;
2. Fərziyyələr cinayət işi üzrə faktları izah edir;
3. Fərziyyələr müəyyən edilmiş vaxt ərzində yoxlanmalıdır;
4. Onlar xüsusi üsul və metodlarla əmələ gəlir;
5. Onlar maraqlı tərəflər arasında ziddiyyət olduqda əmələ gəlir.

Fərziyyələrin növləri

1. Müəyyən etdikləri halların həcminə görə :

a) **ümumi fərziyyələr** – bütövlükdə cinayət hadisəsinin xarakterini və səbəbini aydınlaşdırmağa xidmət edir. Ümumi fərziyyələr o vaxt qurulur ki, müstəntiqin sərəncamında olan ilkin məlumatlar yalnız cinayət işinin mahiyyətini və ya səbəblərini aydınlaşdırmağa imkan verir, hadisənin ayrı-ayrı konkret hallarını müəyyənləşdirmək üçün isə kifayət etmir;

b) **xüsusi fərziyyələr** – cinayət işinin ayrı-ayrı konkret hallarına dair irəli sürülən fərziyyələrdir. Belə fərziyyələr cinayətin baş verdiyi yer, şərait, cinayətin törədilməsində istifadə olunan alət və vasitələr, cinayətin izləri və s. hallar və faktlar üzrə qurula bilər.

2. Müəyyən etmə dərəcəsinə görə: a) tipik; b) konkret fərziyyələr;

3. Qurulma vaxtına görə: a) ilkin; b) sonrakı;

4. İstifadə sahəsinə görə:

a) **istintaq fərziyyələri** – cinayət işi üzrə ibtidai istintaq zamanı sübut edilməli halları müəyyən etmək məqsədilə sürülən fərziyyələrdir. Bu cür fərziyyələrin qurulması üçün prosesual əsas cinayət işinin başlamasıdır. İstintaq fərziyyələrinin subyektləri yalnız qanunla ibtidai istintaq aparmaq səlahiyyəti verilmiş vəzifəli şəxslər (müstəntiq, prokuror və təhqiqat aparan şəxslər) ola bilər;

b) **əməliyyat-axtarış fərziyyələri** – cinayət etmiş şəxsin gizləndiyi yer, oğurlanmış əmlakın gizlədildiyi və ya satılacağı yer və s. barədə fərziyyələr bilavasitə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində və məhz əməliyyat işçiləri tərəfindən irəli sürülür.

c) **ekspert fərziyyələri** – bilavasitə ekspertizanın aparılması prosesində ekspert tədqiqatının predmeti ilə əlaqədar olaraq irəli sürülür. Bu cür fərziyyələrin subyektləri cinayət işi üzrə icrası zamanı baş verən xüsusi məsələlərə dair zəruri biliyə malik olan və cinayət prosesual qanunla müəyyən edilmiş qaydada ekspert qismində cəlb edilmiş şəxslər ola bilər. Ekspert fərziyyələri istintaq və məhkəmə fərziyyələrindən təcü subyektinə görə deyil, bir sıra digər əlamətlərinə görə də fərqlənir. Məsələn: ekspert fərziyyələrinin həddi istintaq və məhkəmə fərziyyələrinin həddindən məhduddur:

ç) **məhkəmə fərziyyələri** – iş üçün əhəmiyyətli olan halların müəyyən edilməsindən ötrü bilavasitə məhkəmə tərəfindən irəli sürülmüş fərziyyələrdir. Məhkəmə fərziyyələrinin qurulması zərurəti ondan irəli gəlir ki, ibtidai istintaq orqanlarının sübut olunmuş hesab etdikləri ittiham məhkəmə üçün qəti qüvvəyə malik deyildir.

5. Bundan irəli gələrək subyektinə görə fərziyyələr aşağıdakılara bölünür:

- müstəntiqin fərziyyəsi;
- əməliyyat müvəkkilinin fərziyyəsi;
- prokurorun fərziyyəsi;
- hakimin fərziyyəsi;
- ekspertin fərziyyəsi.

6. Fərziyyələr ittihamın predmetinə görə:

- ittihamedicin və bəraətverici fərziyyələrə ayrılır.

Təqsirləndirilən şəxsin cinayət etməkdə ittiham edilməsi və ya onun məsuliyyətini ağırlaşdıran halların müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş faktların aşkar olunması məqsədi güdən fərziyyələr ittihamedicin fərziyyələr adlanır.

Təqsirləndirilən şəxsə bəraət qazandıran və ya onun məsuliyyətini yüngülləşdirən halları müəyyən etməyə yönəldilən fərziyyələr isə bəraətverici fərziyyələr adlanır.

7. Cinayət tərkibinin əlamətlərinə əsasən:

- a) cinayətin obyektinə görə irəli sürülən fərziyyələr;
- b) obyektiv tərəfinə görə;

- c) subyektinə görə;
ç) subyektiv tərəfinə görə.

8.Axtarış fərziyyələri ayrı-ayrı obyektlərin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı fərziyyələrdir.

9.Məntiqi əlaqə formasına görə əsas fərziyyələr istintaqın həmin mərhələsində müstətiqin sərəncamında olan faktik materiallar üzrə qurulan fərziyyələrdir.

Əks fərziyyələr isə əsas fərziyyələrin məntiqi inkarını ifadə edən fərziyyələrdir.

İstintaq zamanı qurulan fərziyyələr mühüm əhəmiyyətə malik olub, istintaqın planlaşdırılmasında hərredici rol oynayır. Belə ki, fərziyyələrin qurulması və yoxlanılması istintaqın planlaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Fərziyyələr vasitəsilə istintaqın istiqaməti, habelə iş üzrə aydınlaşdırılmalı olan halların dairəsi müəyyən edilir. İstintaq fərziyyələri müstətiqin fəaliyyətinin dairəsini, istiqamətini və xarakterini müəyyənləşdirir.

Fərziyyələrin qurulması və yoxlanılması.

Cinayət işi üzrə müstətiq fərziyyələrin qurulmasında üç növ məlumat mənbələri ilə qarşılaşır.

1. Prosesual üsulla əldə edilmiş faktiki məlumatlar (sübutlar);
2. Əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilən məlumatlar;
3. Təsadüfi mənbələrdən alınan məlumatlar.

Göründüyü kimi, istintaq fərziyyələrin əsası, həm prosesual, həm də qeyri prosesual yollarla əldə edilə bilər. Qurulmuş fərziyyələrə göstərilən tələblər 2 yerə bölünür:

Ümumi tələblər:

- fərziyyələr və onların vasitəsilə müəyyən ediləcək faktlar arasında ziddiyyət olmamalıdır;
- fərziyyələrdə elə hallar irəli sürülməlidir ki, onları canlı müşahidənin və ya müəyyən hərəkətlərin nəticələri ilə yoxlamaq mümkün olsun;
- fərziyyələr təkcə onların vasitəsilə müəyyən ediləcək hallarda deyil, habelə həmin hallarla əlaqədar digər hallara da uyğun gəlməlidir;

Xüsusi tələblər:

- istintaq fərziyyələri aid olduqları hər hansı bir elmin ümumi müddəaları və qanunlarına uyğun gəlməsi, onlarla ziddiyyət təşkil etməməlidir;
- fərziyyələr arasında məntiqi ziddiyyət olmamalıdır;
- cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı hallarına dair irəli sürülən fərziyyələr butunluqla həmin hadisəyə aid olan fərziyyəyə uyğun gəlməlidir;
- fərziyyələri elə qurmaq lazımdır ki, onların məhz istintaq hərəkətləri vasitəsilə yoxlanılması mümkün olsun və onların yoxlanılmasının mümkünliyü real olmalıdır;
- fərziyyələr yalnız faktiki məlumatlara əsaslanmalıdır;
- fərziyyələr əsaslı, dəqiq, aydın, həqiqətə uyğun olmalıdır;
- fərziyyələrdən biri o birindən üstün tutulmamalıdır;
- fərziyyələr bir-bir yox, imkan dairəsində paralel yoxlanılmalıdır.

Fərziyələrin qurulması prosesi

Fərziyələrin qurulmasında elmi və əməli idrak prosesinin digər sahələrində qurulan hipotezlərdə olduğu kimi, təfəkkürün məntiqi üsulları tətbiq olunur. Bu kimi məntiqi üsullardan analiz, sintez, induksiya, deduksiya, analogiyanı xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Analiz – tədqiqatın məntiqi üsulu olub cinayət işi üçün əhəmiyyəti olan halların müstəntiqin təfəkküründə hissələrə ayrılması və onların hər birinin məntiqi abstraksiya yolu ilə təhlil edilməsi deməkdir.

Sintez – işə dair halların bütövlükdə, həm də onları təşkil edən hissələrin qarşılıqlı əlaqəsi şəklində öyrənilməsidir.

Analiz və sintez məntiqi təfəkkürün qarşılıqlı əlaqədə olan və biri digərini şərtləndirən üsullardır. Çünki faktı dərk etmək üçün əvvəlcə onun konkret halları (hissələri) ayrılıqda təhlil edilməli, sonra isə həmin hissələr cəm halında sintez edilərək, bütövlük əmələ gətirməlidir. Müstəntiq cinayət hadisəsinin ayrı-ayrı hallarına dair onun sərəncamında olan faktların müxtəlif cəhətlərini analiz edir və hadisənin mümkün ola bilən izahı barədə əqli nəticəyə gəlir.

İnduksiya – üsulu təkcədən ümumiyyə, **deduksiya** isə ümumidən təkcəyə doğru getmək deməkdir.

Analogiya – faktların ayrı-ayrı oxşar əlamətlərə görə müqayisəsi üzrə induktiv əqli mühakimədir. İstintaq fərziyələrinin qurulmasında fərziyələr çoxluğu prinsipinə istintaq etmək lazımdır. Belə ki, eyni faktın izahı üçün bir neçə fərziyənin qurulması vacibdir.

Cinayət işi üzrə bütün ehtimallar fərziyələr çoxluğu prinsipi üzrə irəli sürülməli və yoxlanılmalıdır. Fərziyələrin yoxlanılması prinsiplərindən biri odur ki, öz təsdiqini tapan fərziyələr digərlərini rədd etməlidir. Aşağıdakı hallarda kriminalistik fərziyələr rədd olunmuş hesab edilə bilər:

1. Onu istina edən faktik məlumatlar ortaya çıxdıqda;
2. Çıxarılan nəticələr həqiqətə uyğun gəlmədikdə və ya faktın müəyyənləşdirilməsi üçün kifayət qədər olmadıqda;
3. Fərziyənin yoxlanılmasına ehtiyac qalmadıqda.

Bir qayda olaraq istintaq fərziyələri növbə ilə deyil, paralel surətdə yoxlanılmalıdır. Məhz belə olduqda, ortaya çıxan hər-hansı bir yeni məlumatın ayrı-ayrı fərziyələrlə qarşılıqlı əlaqəsi düzgün qiymətləndirilə bilər. Əksinə, müstəntiq ayrıca bir fərziyənin üzərində yoxlama apardıqda başqa fərziyələr nəzərdən qaçırıla bilər.

Belə düşünmək olmazdı ki, fərziyələrin paralel yoxlanılması müstəntiq üçün təcrübi cəhətdən çətindir və buna görə də o, fərziyələri növbə ilə ayrılıqda yoxlamalıdır. Əksinə, fərziyələrin paralel yoxlanılması müstəntiqin istintaq müddətinə riayət etməsini təmin edir. Digər tərəfdən, ən başlıcası paralel tərəfdən yoxlamanın səmərəliyi fərziyələrin mahiyyətindən irəli gəlir. Çünki, fərziyələrin qarşılıqlı əlaqəsini yalnız paralel yoxlama yolu ilə müəyən etmək olar.

Bununla belə, paralel yoxlama heç də fərziyələrin yoxlanılmasının yeganə üsulu deyildir. Bəzi hallarda fərziyənin ayrılıqda yoxlanılması da

səmərəli nəticə verə bilər. Məsələn: təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin aparılması ilə bağlı olan fərziyyənin əvvəlcədən yoxlanılması daha əlverişlidir. Çünki belə fərziyyənin yoxlanılmasının gecikdirilməsi bəzən aparılan istintaq hərəkətlərinin (axtarış, götürmə, hadisə yerinə baxış və s.) heç bir nəticə verməməsinə gətirib çıxara bilər.

SUAL № 2. İstintaqın təşkili, planlaşdırılmasının mahiyyəti və prinsipləri. Planlaşdırma elementlərinin ardıcılığı və onunun forması.

Cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyən etmək üçün ibtidai istintaqda bir sıra hərəkətlər yerinə yetirilir. Bu hərəkətlərin səmərəli nəticə verməsi üçün onlar qabaqcadan müəyyən edilmiş xüsusi plan əsasında həyata keçiriləməlidir. Ona görə də ibtidai istintaqda müstəntiqin fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini istintaqın planlaşdırılması, yəni istintaq planının tərtib olunması təşkil edir. İstintaq planı cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyən etmək üçün müstəntiq tərəfindən həyatə kesirilməsi nəzərdə tutulan hərəkətlərin məqsədəyönlü ardıcılıqla müəyyən olunmuş sistemdir. İstintaq planı cinayət işi cinayət işinə dair müstəntiqin geniş praktik fəaliyyət proqramıdır. İstintaq planı müstəntiqin hənsə hərəkəti nə üçün, harada və necə etməsini müəyyənləşdirir və bunula da onun fəaliyyətini istiqamətləndirir. Planda nəzərdə tutulanlar hansı cinayətin, kim tərəfindən, harada, kimin köməyi ilə, nə üçün, necə və nə vaxt edilməsini müəyyən etməyə imkan verməlidir. İstintaq planında nəzərdə tutulan hərəkətlərin icra müddəti də müəyyən edilməlidir.

İstintaq planlaşdırılmasının prinsipləri:

1. planlaşdırmanın fərdiliyi;
2. planlaşdırmanın dinamikliyi;
3. planlaşdırmanın reallığı;
4. planlaşdırmanın əsaslılığı;
5. planlaşdırmanın konkretliliyi;
6. planlaşdırmanın vaxtında aparılması.

Planlaşdırmanın fərdiliyi – bu prinsipi istintaqı aparılan hər bir cinayət işinin fərdi xüsusiyyətlərə malik olmasından irəli gəlir ki, bütün əlamətləri üzrə eyni iki cinayət iki cinayət əməli ola bilmədiyi kimi, həmin cinayətlər üzrə istintaqın planlaşdırılması da eyni ola bilməz. Hər bir cinayət üzrə təqsirləndirilənin şəxsiyyəti, cinayət edildiyi yer, vaxt, üsul və s. fərdi xarakter daşdığına görə planlaşdırma da fərdi xarakter daşmalıdır. Doğrudur ki, eyni növ cinayətlər üzrə bəzi əlamətlər uyğun gələ bildiyinə görə istintaqın əsas mərhələləri, istintaq hərəkətlərinin ardıcılığı və s. barədə istintaq planları uyğun ola bilər. Lakin, bu yenə də planlaşdırmanın fərdilik prinsipini inkar etmir.

İstintaqın planlaşdırılmasının fərdi xarakter daşması prinsipi heç də o demək deyildir ki, bir qrup ilkin istintaq hərəkətlərinin müxtəlif cinayətlər üzrə aparılması məqsədəuyğun deyildir. Məsələn, istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi əsasında sındırma yolu ilə oğurluq edilməsinin, sənədləri

saxtalaşdırmaqla dövlət əmlakının mənimsənilməsi və s. hallar üçün ilkin istintaq hərəkətlərinin xarakterik olduğu müəyyən edilir və onların təcrübədə tətbiqi təklif olunur. Lakin, bu heç də demək deyildir ki, planlaşdırma zamanı həmin təkliflər konkret cinayət işi üzrə halların spesifik cəhətləri nəzərə alınmadan şablon şəkildə tətbiq olunmalıdır.

Planlaşdırmanın dinamikliyi – müstəntiqin tərtib etdiyi istintaq planı doqma olmayıb, dinamik xarakter daşıyır. Belə ki, istintaq prosesində həmin plan dəyişdirilə, yaxud oada müəyyən düzəlişlər edilə bilər. Ona görə də istintaq planının tərtib edilməsi hələ ki, lanlaşdırmanın başa çatdırılması deyil, əslində onun başlanğıcıdır. Bu prsesdə istintaqın özü kimi operativ xarakter daşıyır. Əgər yeni fərziyələrin qurulması, yaxud istintaqın başqa istiqamətdə aparılması zərurəti ortaya çıxarsa, buna uyğun olaraq istintaq planı da dəyişdirilməlidir.

Planlaşdırmanın dinamikliyi istintaq fərziyələrinin zərurəti ilə bağlıdır. İstintaq fərziyələri işdə ehtimaldan həqiqətə doğru olub, yeni yeni halların ortaya çıxması, müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədardır. İş üzrə yeni halların ortaya çıxması isə başqa bir fərziyənin planlaşdırılması və yoxlanılması ehtiyacını doğurur. Nə qədər ki, iş üzrə fərziyələrdən biri tam sübuta yetirilməmişdir, istintaq planında bu cür dəyişikliklər ediləcəyi gözlənilə bilər. Deməli, istintaq planlaşdırılması dinamik proses olub, istintaq fərziyələrinin prosesi ilə paralel surətdə inkişaf edir və dəyişikliyə uğrayır.

Planlaşdırmanın əsaslığı – bu prinsipin tətbiqinə görə istintaq planında nəzərdə tutulan hərəkətlər iş üzrə faktik hallardan irəli gəlməlidir. Əgər həmin hərəkətlər işin faktik halları ilə bağlı deyildirsə, onların aparılması zəruri ola bilməz.

Planlaşdırmanın əsaslığı prinsipi birinci növbədə istintaq fərziyələrinin əsaslı olması tələbindən irəli gəlir ki, istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması ilk növbədə istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması ilk qnövbdə istintaq fərziyələrinin yoxlanılmasına xidmət edir. Məlumdur ki, istintaq fərziyələrinin qurulması üçün də faktiki əsas vardır. Bu mənada istintaq planının əsaslığı həmin iş üzrə qurulan fərziyələr aid olan faktik hallar təşkil edir. Məsələn, təqsirləndirilənin paltarında qan ləkəsi müəyyən edildikdə, müstəntiq onun zərərçəkən şəxsin qanı olması barədə fərziyyə irəli sürür və bunun yoxlanması üçün ekspertiza təyin edilməsini planlaşdırır.

Planlaşdırmanın faktiki əsası ilə yanaşı, qanuni əsası da olmalıdır. Əgər bu və ya digər hərəkətin planlaşdırılması üçün faktik əsas varsa, lakin həmin hərəkətin keçirilməsinə qanunla yol verilmişsə, belə hərəkətin planlaşdırılması istintaq üçün heç bir əhəmiyyət kəsb edə bilməz. Planlaşdırmanın əsaslığı prinsipi birinci növbədə istintaq fərziyələrinin əsaslı olması tələbindən irəli gəlir. Çünki, istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması ilk növbədə istintaq fərziyələrinin yoxlanılmasına xidmət edir. Məlumdur ki, istintaq fərziyələrinin qurulması üçün faktik əsas varsa, deməli, onun yoxlanılmasını planlaşdırmaq üçün də faktik əsas vardır. Bu

mənada istintaq planının əsasını həmin iş üzrə qurulan fərziyyələrə aid olan faktik hallar təşkil edir.

Planlaşdırmanın faktik əsası ilə yanaşı, qanuni əsası da olmalıdır. Əgər bu və ya digər hərəkətin planlaşdırılması üçün faktik əsas varsa, lakin həmin hərəkətin edilməsi qanunla yol verilmirsə, belə hərəkətin planlaşdırılması istintaq üçün heç bir əhəmiyyət kəsb edə bilməz. Çünki həmin hərəkət qeyri-qanuni yolla edildiyinə görə onun nəticəsinə sübut kimi əsaslanmaq olmaz. Məsələn: qanunun tələbinə görə istintaq ekspertimentinin aparılması bu şərtlə yol verilir ki, həmin hərəkət orada iştirak edən şəxslərin ləyaqətini alçaltmasın və bu şəxslərin səhhəti üçün təhlükəli olmasın (Azərbaycan Respublikası CPM-nin 262-263-cü maddələri). Əgər istintaq ekspertimenti belə nəticələrə səbəb olmuşsa onda bu hərəkət qeyri-qanuni hesab edilməlidir.

Planlaşdırmanın konkretliyi – bu prinsipə əsasən istintaq planında nəzərdə tutulan hərəkətlərin bütün halları konkret müəyyən edilməlidir. Belə ki, hərəkətin icra vaxtı, yeri, üsulu, onun icraçıları konkret olaraq planlaşdırılmalıdır. Çünki bu hallar konkret müəyyən edilməzsə, planın yerinə yetirilməsi qeyri-müəyyən olar və bununla da istintaq planı öz rolunu lazımi dərəcədə oynaya bilməz. Bütün hərəkətlərin konkret planlaşdırılması müstəntiqin öz fəaliyyətinə nəzarət edə bilməsini təmin edir. Digər tərəfdən konkret planlaşdırma istintaqın tezliklə başa çatdırılması, habelə onun və hərtərəfli aparılması üçün də real imkan yaranır.

Planlaşdırmanın konkretliyi onun fərdiliyi prinsipi ilə üzvi surətdə bağlıdır. Planın konkretliyi bir növ onun fərdi xarakter daşmasından irəli gəlir. Bununla belə planın fərdiliyi və konkretliyi anlayışları tam eyni olmayıb mahiyyətce bir-birindən fərqlənir. Belə ki, fərdilik bütünlüklə cinayət işinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlmiş halda, konkretlik ayrı-ayrı istintaq və əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Planlaşdırmanın vaxtında aparılması – bu prinsip istintaq planının məqsədindən irəli gəlir. Məlumdur ki, planlaşdırmada başlıca məqsəd istintaqın məqsədyönlü şəkildə aparılmasının təmin olunmasıdır. Bu isə istintaqın vaxtında planlaşdırılmasını tələb edir.

İstintaq hərəkətlərinin vaxtından əvvəl, habelə gec planlaşdırılması mənfi nəticəyə səbəb ola bilər. Əgər bu və ya digər hərəkət vaxtından əvvəl planlaşdırılıbsa, istintaqın istiqamətinin düzgün müəyyən edilməsində ciddi səhvlərə yol verilə bilər. Belə ki, tələsiklikə yol verilməsi nəticəsinin alınmasına gətirib çıxarır.

Planlaşdırmanın gecikdirilməsi bir sıra hərəkətlərin aparılmasını çətinləşdirir, bəzən isə həmin hərəkətlərin aparılmasını qeyri-mümkün edir. Məsələn: hadisə yerinin baxış vaxtında aparılmadıqda oradan izlərin və maddi sübutların aşkar edilməsi xeyli çətinləşir, bir sıra hallarda isə obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən mümkün olmur. Beləliklə, planlaşdırmanın vaxtında aparılması istintaq planının yerinə yetirilməsinin mümkünlüyü, habelə müvafiq nəticə alınması üçün mühüm təminatdır.

Planlaşdırmanın yuxarıda göstərilən prinsipləri qarşılıqlı əlaqədə olub, biri digərini şərtləndirir. Onlardan hər-hansı birinə əməl olunmaması şübhəsiz ki, digər prinsiplərin də pozulmasına gətirib çıxarır.

Planlaşdırma elementlərinin ardıcılığı və onun formaları.

İstintaqın planlaşdırılması cinayət işi üzrə sübuta yetirilməli olan halların müəyyən edilməsi yollarına dair müstəntiqin idrak fəaliyyətidir. O həm şifahi, həm də yazılı ifadə edilə bilər. Planlaşdırma yalnız müxtəlif yazılı planların və sxemlərin tərtib edilməsi kimi başa düşülməlidir. Planlaşdırma hər şeydən əvvəl müstəntiqin yaradıcılıq işi olduğuna görə yalnız planın yazılı şəkildə tərtibi ilə başa çatmır. Planlaşdırmanı yalnız yazılı planların, sxemlərin tərtib edilməsi kimi başa düşmək əslində formanı məzmunundan ayırmaq deməkdir. Çünki planlaşdırma məzmun, plan işi onun yazılı forması, zahiri qrafik ifadəsidir.

Şifahi qaydada planlaşdırma xüsusilə təxirəsalınmaz istintaq istintaq hərəkətlərinə aiddir. Çünki belə hərəkətlərin yerinə yetirilməsinə dair yazılı şəkildə geniş planın tərtib edilməsi müstəntiq üçün əməli cəhətdən çətinidir.

Bütün bunlarla yanaşı planlaşdırmanın yazılı formada aparılması istintaq təcrübəsi baxımından bir sıra üstünlüklərə malikdir. Təcrübə göstərir ki, bəzən hətta tələdkar müstəntiqlər belə şifahi planlaşdırılmış hərəkətləri bütün incəlikləri ilə yadda saxlaya bilmir, bir sıra hallarda isə ən mühüm hərəkətləri nəzərdən qaçıırırlar. Bundan başqa şifahi planlaşdırma təcrübəsi göstərir ki, bir sıra hallarda istintaq hərəkətlərinin ardıcılığı pozulur. Planlaşdırma yazılı aparıldıqda isə göstərilən halların baş verməsinin qarşısı alınmış olur.

Yazılı istintaq planları müxtəlif formada – siyahi-planlar, cədvəl-planlar və təqvim-planlar şəklində tərtib edilir.

Siyahi-planlar – planlaşdırmanın çox sadə forması olub, hərəkətlərin ardıcılıqla edilməsi sistemini göstərən siyahıdan ibarətdir. Müstəntiq siyahi planını stolüstü dəftərçenin ayrıca vərəqində yazır. Siyahi-planlar bir qayda olaraq istintaq prosesində iştirak edilir.

Cədvəl-planlar – mürəkkəb istintaq hərəkətlərinin aparıldığı cinayət işləri üzrə tərtib edilir. Bu çür planların ayrı-ayrı bölmələrində istintaq fərziyyələri, həmin fərziyyələr üzrə müəyyən edilməli olan hallar, istintaq hərəkətləri, onların vaxtı, yeri, hərəkətin hansı üsulla və kim tərəfindən icra edilməsi, onun nəticəsi və s. göstərilir.

Bəzən qrup halında edilən çoxepizodlu mürəkkəb cinayət işləri üzrə istintaq planına müəyyən sənədlərin, sxemlərin və qrafiklərin əlavə edilməsi lazım gəlir. Onlardan istintaq planında nəzərdə tutulan məsələlərin konkret cəhətlərini aydınlaşdırmaq üçün istifadə olunur.

Təcrübədə bəzən çoxepizodlu mürəkkəb cinayət işləri üzrə istintaqın həm ümumi planı, həm də cinayətin ayrı-ayrı epizodları üzrə xüsusi plan tərtib edilir. Bu zaman ümumi planda cinayətin bütün epizodlarına aid olan istintaq hərəkətləri nəzərdə tutulur. Xüsusi planda isə yalnız cinayətin konkret epizoduna dair istintaq hərəkətləri nəzərdə tutulur. Xüsusi planlar

da ümumi planlar kimi eyni sxem üzrə tərtib olunur. Bu cür planlar müstəntiqin hər bir epizodu nəzərdən qaçırmamasına kömək edir.

Planlaşdırmanın **təqvim istintaq planı** forması müstəntiqin icraatında olan cinayət işlərinin istintaqını birlikdə əhatə edir. Təqvim planı hər bir cinayətin işinə dair görəcəyi işlərin ayrı-ayrı günləri üzrə nəzərdə tutulur. Əksər hallarda təqvim istintaq planı həftələr üzrə tərtib olunur. Təqvim planında hər bir hərəkətin təxminən nə qədər davam edəcəyi müəyyən edilməlidir. Bu zaman yola və nəqliyyata sərf ediləcək vaxt da nəzərə alınmalıdır. Bəzən təcrübədə konkret hərəkət üçün vaxt düzgün planlaşdırılmadıqda, həmin gün nəzərdə tutulan digər hərəkətin nəticəsinə mənfi təsir göstərir.

Təqvim istintaq planı bir qayda olaraq ayın əvvəlində tərtib edilməlidir. Bu zaman əvvəlki aydan icraatı davam edən işlər üzrə hərəkətlərin yerinə yetirilməsi nəzərə alınmalıdır. Müstəntiqin icraatına yeni cinayət işinin daxil olması ilə əlaqədar olaraq təqvim planında müvafiq dəyişiklik edilməlidir. Yeni iş üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin aparılması lazım gəlsə, onlar ön plana çəkilməlidir. Müstəntiq təqvim planının yerinə yetirilməsinə gündəlik nəzarət etməlidir. Bunun üçün o, xüsusi qrafada müvafiq qeydlər aparır.

İstintaq planının hansı formada və necə tərtibi müstəntiqin mülahizəsindən asılıdır. Lakin plan istintaq işi üzrə materiallarla tanış olan digər şəxslərə də aydın və anlaşılıq şəkildə tərtib olunmalıdır.

Predmetinə görə planlaşdırma 2 cür olur:

- cinayət işi üzrə istintaqın ümumi planlaşdırılması;
- ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması.

Ümumi planlaşdırma dövrünün predmetinə konkret cinayət işinin bütünlüklə istintaqı təşkil edir. Burada cinayət işi üzrə sübut edilməli olan halların dairəsi müəyyənləşdirilir, cinayət işinin xarakterindən və istintaqın şəraitindən asılı olaraq daha çox məqsədə uyğun olan istintaq hərəkətləri planlaşdırılır, istintaq hərəkətlərinin hansı ardıcılıqla və nə vaxt aparılacağı müəyyən olunur.

İstintaqın ümumi planı sübut etmə prosesində onun predmetinə uyğun olaraq cinayət tərkibinin ünsürləri dairəsində tərtib edilir. Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması ümumi planlaşdırmaya nisbətən sadə prosesdir. Çünki burada həll edilən məsələlərin dairəsi nisbətən məhdud və konkretidir. Bununla belə ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin planlaşdırılması prosesi bir sıra məsələlərin həllini tələb edir. İstintaq hərəkətlərinin vəzifəsi və məqsədi, hərəkətin icra edilməsi vaxtı və yeri, hərəkətin icraçıları və digər iştirakçıları, onların vəzifəsi, istintaq hərəkətlərinin aparılma ardıcılığı və bu zaman istifadə ediləcək texniki vasitələr, taktiki üsullar, hərəkətin nəticələrinin qeyd olunması kimi məsələlər planda nəzərdə tutulur.

SUAL 3. İbtidai istintaq zamanı müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin mahiyyəti, hüquqi əsasları.

Müasir şəraitdə cinayətin açılması – istintaq aparatının və əməliyyat-axtarış işçilərinin kollektiv əməyinin nəticəsində baş verir. Praktiki olaraq hər bir cinayət işinin müqəddəratı ixtisaslı, məqsədyönlü, planlaşdırılmış, professional tədbirlərinin nəticəsindən bilavasitə asılıdır. Bir tərəfdən bu onunla bağlıdır ki, son vaxtlar əksər cinayətlər təkbaşına törədilmir, cinayətlərin və onların izlərinin gizlədilməsi halları artır, əhalinin yerdəyişməsi sürətlənir, lakin şahid bazası isə əksinə azalır. Belə şəraitdə görülməli əməliyyat tədbirləri qısa müddətdə yerinə yetirilməlidir və tək bir işçi bunların öhdəsindən praktiki olaraq gələ bilməz.

Digər tərəfdən cinayətkarlığa qarşı mübarizənin bir çox müasir vasitələri, üsulları və metodları tək bir nəfər tərəfindən yerinə yetirilə bilməz. Onu da qeyd etməliyik ki, qanunvericilikdə prosessual və əməliyyat-axtarış funksiyaları arasında qoyulmuş sədd onu diktdə edir ki, cinayətin açılması və araşdırılması istintaq və əməliyyat-axtarış işçiləri birgə iştirak etsinlər.

Ümumiyyətlə elmdə qarşılıqlı əlaqə dedikdə 2 və daha çox subyektin yerə, vaxta və məqsədə görə qarşılıqlı anlaşma şəraitində fəaliyyətləri başa düşülür.

Əgər biz deyiriksə ki, müstəntiq və əməliyyat işçiləri qarşılıqlı əlaqədə işləyirlər, deməli bu ən azı o deməkdir ki, onlar qarşıya qoyduqları eyni məqsəd uğrunda, razılaşıdıqları yerdə və vaxtda istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirirlər.

Cinayət prosessual qanunun normalarında cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətini əks etdirən və ümumi müddəalarını təşkil edən «qarşılıqlı fəaliyyəti» termininə rast gəlinmir. Lakin qanunun müvafiq maddələrində cinayətlərin açılması və istintaqı gedişində bu orqanlara həvalə edilmiş fəaliyyətin mahiyyəti kifayət qədər açılmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 86-cı maddəsində bir vəzifə kimi göstərilmişdir ki, təhqiqatçı istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərini aprdıqdan sonra cinayət işi başlanılmasından 10 gündən gec olmayaraq iş üzrə bütün materialları istintaq aidiyyəti qaydalarına uyğun olaraq istintaq orqanına göndərilməlidir.

İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti cinayət işi başlanana kimi də yarana bilər. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 236-cı və 85.4.5-ci maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq təxirə salınmadan

hadisə yerinə baxış keçirilərkən, müstəntiq təhqiqat orqanına lazımi tapşırıq və göstərişlər verməyə səlahiyyətlidir.

Cinayət prosesual qanununa görə cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq qanunla müəyən olunmuş qaydada prokurorluq, daxili işlər və milli təhlükəsizlik orqanlarının müstəntiqləri öz səlahiyyətləri dairəsində aparırlar. Onlardan başqa prokurorlar, DİN və MTN istintaq şöbələriniin rəisləri də ibtidai istintaqı aparmağa səlahiyyətlidirlər. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 85-ci maddəsində göstərilir ki, müstəntiq aşağıdakı hüquqları həyata keçirir:

- 85.4.5. müvafiq təhqiqat orqanlarına cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq;

- 85.4.6. tutulma, məcburi gətirilmə və digər prosesual hərəkətlərin, prosesual məcburiyyət tədbirlərinin aparılmasını müvafiq təhqiqat orqanına tapşırmaq, habelə ondan istintaq və digər prosesual hərəkətlərin keçirilməsinə kömək göstərilməsini tələb etmək;

- 85.4.7. müvafiq təhqiqat orqanına və ya təhqiqatçıya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsini tapşırmaq. Polis və milli təhlükəsizlik orqanlarından başqa digər təhqiqat orqanlarının təhqiqat apardıqları işlərin dairəsi məhduddur. Bu orqanlar öz fəaliyyətlərində müvafiq idarə təlimatlarını rəhbər tuturlar.

Əsas təhqiqat orqanı polis orqanıdır. Ona görə də nəzərdə tutulan məsələlər şərh edilərkən təhqiqat orqanı dedikdə əsasən polis orqanları nəzərdə tutulacaqdır. Polis orqanları bütün cinayət işləri üzrə əgər qanunla təhqiqatın aparılması başqa orqana həvalə edilməmişsə təhqiqat aparmaq, cinayət işi başlamaq və təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərini həyata keçirmək hüququna malikdir.

Əməliyyat orqanlarının fəaliyyəti cinayət prosesual qanunvericiliyinin normaları ilə nizama salınmasa da onlara zidd olmamalıdır. İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin cinayət prosesual qanunvericiliyin normaları əsasında daha da gücləndirilməsi cinayətlərin qısa vaxtda, daha az qüvvə və vəsait sərf etməklə açılmasına şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikası DİN-nin 19.10.01-ci il tarixli 408 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası DİN-nin Baş istintaq və təhqiqat idarəsi haqqında əsasnamənin 2.4-cü maddəsində Baş idarənin əsas vəzifələrindən biri olaraq istintaq və təhqiqat aparatının öz səlahiyyətləri hüdudunda DİN-nin digər xidmət sahələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin qurulması göstərilmişdir.

Azərbaycan Respublikası DİN-nin 22.04.02-ci il tarixli 155 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş «Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında daxili işlər orqanlarının struktur xidmət sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair» təlimat Azərbaycan Respublikası DİO-nun müxtəlif struktur xidmət sahələrinin aralarında qarşılıqlı əlaqələrin təşkili qaydalarını müəyyən edir. Həmin Təlimat qarşılıqlı əlaqənin vəzifələrini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir:

- cinayət baş verdikdə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təmin edilməsi;
- cinayətlərin qarşısının alınması, hərtərəfli və obyektiv araşdırılması, cinayət törətmiş şəxslərin vaxtında ifşa olunaraq cinayət məsuliyyətinə cəzə edilməsi, habelə cinayət törədən, istintaqdan gizlənən şəxslərin axtarışı;
- cinayətkar qəsdləri nəticəsində vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının bərpası, habelə mülkiyyət forması ilə asılı olmayaraq vətəndaşlara və təşkilatlara dəymiş ziyanın günahkar şəxslər tərəfindən ödənilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Qeyd edilən Təlimata əsasən qarşılıqlı əlaqənin normativ-hüquqi əsasları aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının cinayət və cinayət prosessual qanunvericiliyi;
- Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunlara, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərar və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası DİN-nin əsasnaməsi;
- Cinayətlərlə mübarizə məsələləri üzrə hüquq mühafizə orqanlarının qarşılıqlı əlaqələrinə dair idarələrarası birgə Təlimat və göstərişlər, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq konfranslar, müqavilələr, götürdüyü öhdəliklər;
- DİN-nin müvafiq normativ-hüquq aktları və hazırkı təlimat.

A) Qarşılıqlı əlaqənin prinsipləri :

1. Qarşılıqlı əlaqənin əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, qarşılıqlı hərəkət edən hər bir tərəf öz növbəsində qanunla və ya digər normativ aktlarla nəzərdə tutulmuş funksiyalarını ciddi və dəqiq yerinə yetirsin. Yalnız belə olduqda qarşılıqlı əlaqə düzgün və effektiv nəticə verə bilər. Bu isə o deməkdir ki, hər tərəf öz funksiyasında nəzərdə tutulmuş, özünəməxsus fəndlərlə və üsullarla fəaliyyət göstərməlidir.

2. Qarşılıqlı əlaqənin effektiv prinsiplərindən ikincisi odur ki, hər iki tərəf ümumi məqsədə çatmaq üçün özlərində olan bütün məlumatları birinin digərinə olduğu kimi çatdırı və onlar ilə sövdələşirlər ki, işi elə

quracaqlar ki, biri digərinin işini tamamlasın. Yəni əgər əməliyyat işçisinin hərəkətləri hər-hansı bir faktın sübutedici əhəmiyyətini itirirsə, istintaqın gedişinə mənfi təsir göstərsə, onu istintaq hərəkətləri ilə əvəz etmək, tamamlamaq lazımdır. Digər tərəfdən əgər istintaq hərəkətlərinin nəticəsində məxfi məlumat verən mənbə açıqlanarsa, belə istintaq hərəkətləri yerinə yetirilmir, əvəzində əməliyyat tədbirləri həyata keçirilir.

3. Qarşılıqlı əlaqənin 3-cü prinsipi cinayətkarlıqla mübarizə, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində qanunçuluğa, vətəndaşların Konstitusiyaya ilə təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarının qorunması işinə riayət olunması.

4. 4-cü prinsip daxili işlər orqanlarının qüvvə və vasitələrdən kompleks və səmərəli istifadə edilməsidir.

5. 5-ci prinsip istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə və nəticələrinə görə müstəntiqin və təhqiqatçının, müvafiq əməkdaşların və aidiyyəti xidmət rəhbərlərinin şəxsi məsuliyyəti.

6. 6-cı prinsip əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzrə metod və vasitələrin keçirilməsində əməliyyat aparatı əməkdaşlarının qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində zəruri qərar qəbul etmələri.

7. 7-ci prinsip istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əlaqələndirilməsi və planlaşdırılması.

8. 8-ci prinsip cinayət işi üzrə yekun qərar qəbul edilənədək cinayətin açılmasında və istintaqında təşkilatçılıq fəaliyyətində qarşılıqlı əlaqənin fasiləsizliyidir.

Yuxarıda qeyd edilən prinsiplər qarşılıqlı əlaqənin effektiv nəticəsini təmin edir.

Lakin effektiv qarşılıqlı əlaqənin 3 şərti də var ki, onları bilmək və onlara riayət etmək məqsədə müvafiqdir.

1. Əvvəla, əməyin təşkili nəzəriyyəsindən məlum olan 1-ci şərt odur ki, həmişə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün təşəbbüskar işin son nəticəsinə marağı olan və səlahiyyəti çatan şəxs olmalıdır. Yəni cinayət işlərinin istintaqı ilə əlaqədar qarşılıqlı əlaqə üçün təşəbbüskar rolunu adətən müstəntiq oynayır.

Lakin bu heç də başa düşülməlidir ki, əməliyyat işçisi təşəbbüskar rolunu oynaya bilməz və yaxud ciayətkarın tez ifşa olunmasında marağı olan şəxs tərəfindən bu edilə bilməz.

2. effektiv qarşılıqlı əlaqənin 2-ci şərti bundan ibarətdir ki, bu bir növ psixoloji xarakter daşdığından, hər iki tərəf bir-birinin maraqlarını yaxşı bildikləri üçün qarşılıqlı əlaqə bunlar arasında insani münasibətlərin yaxşılaşmasına xidmət etməlidir. Yəni hər bir tərəf əlaqənin daha da

möhkəmlənməsi naminə o biri tərəfin marağını həmişə yüksək tutmalı, onun marağının təmin olunmasına qəlbən yanaşmalıdır. Məsələn: müstəntiq yaxşı bilir ki, əməliyyat işçisi həmin vaxta qədər açılmamış cinayətlər üzrə cinayətkarın ifşa edilməsində maraqlıdır, buna görə də o qarşılıqlı əlaqənin möhkəmlənməsi naminə, istintaq zamanı təqsirləndirilən şəxsi dindirərkən daha hansı cinayətləri törətdiyini öyrənməli, bunun üçün əlindən gələni etməli, böyük səy göstərməlidir.

3. Nəhayət 3-cü şərt qarşılıqlı əlaqədə işləyən xidmətlər tətbiq edilən prinsiplər əsasında işin təşkilinə razılıq verməlidirlər. Yalnız belə olduqda müstəntiq əməliyyat işçisindən təşkil olunmuş cütlüyün stabil, uzunmüddətli qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmələri mümkün olar. Eyni müstəntiqin eyni əməliyyat işçisi ilə uzun müddət əlaqəli işləməsi sözsüz ki, onların hər ikisinin qarşılıqlı əlaqədə işləmələrinin effektivliyini bir-neçə dəfə artırır.

Adətən təcrübədə iri şəhərlərdə yerləşən polis idarə və şöbələrində eyni növ cinayətlərin açılması və istintaqı ilə məşğul olan belə qruplar və ya bölmələr yaradılır ki, onlar da artıq bu sahədə bir növ ixtisaslaşsınlar. Məsələn: polis idarələrində avtomaşın oğurlayanlara və qaçıranlara qarşı mübarizə aparan qruplar və ya bölmələr yaradılır. Həmin qruplarda və ya bölmələrdə işləyən əməliyyat işçiləri ilə qarşılıqlı əlaqədə işləmək üçün həmin idarənin istintaq şöbəsində ixtisaslaşmış, professional müstəntiq də olmalıdır.

İndi isə biz istintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin formalarına nəzər salaq.

Qarşılıqlı fəaliyyətin formaları müxtəlif ola bilər. Onların təsnifləşdirilməsi iki əsas cəhətlə: müstəntiqin tapşırığı ilə təhqiqat orqanının həyata keçirdiyi fəaliyyətin xarakteri və qarşılıqlı fəaliyyətin həyata keçirilməsi müddəti ilə əlaqədardır.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 85 və 86-cı maddələrinə müvafiq olaraq cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin formalarına aşağıdakılar aid edilir:

- təhqiqat orqanının istintaq hərəkətlərinin aparılması haqqında müstəntiqin tapşırıqlarının və göstərişlərinin yerinə yetirilməsi;
- təhqiqat orqanının müstəntiqin axtarış hərəkətlərinin aparılması haqqında tapşırıqlarının və göstərişlərinin yerinə yetirilməsi;
- ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılmasında təhqiqat orqanının müstəntiqə kömək etməsi.

Qarşılıqlı fəaliyyət formaları müddətə görə də fərqləndirilir: birdəfəlik, vaxtaşırı və daimi (ibtidai istintaq başa çatana qədər).

İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti prosessual və təşkilatı cəhətdən də fərqləndirilir.

Qarşılıqlı fəaliyyətin prosessual cəhəti dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- ibtidai istintaqın aparılması məcburi olan cinayətin əlamətləri aşkar edildikdə təhqiqat orqanının cinayət işi başlanması, cinayətin izlərini müəyyən etmək və möhkəmləndirmək üçün təxirəsalınmaz istintaq aparması və işi müstəntiqə verməsi;(CPM –maddə 214)
- cinayət işi başlanması haqqında məsələnin həll edilməsi üçün əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsilə əldə edilmiş cinayətin əlamətləri olan materialların müstəntiq verməsi;
- təhqiqat orqanının ayrı-ayrı istintaq və ya axtarış hərəkətlərinin aparılması haqqında müstəntiqin tapşırıqlarını yerinə yetirməsi;(CPM – maddə 85)
- istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatların mübadilə edilməsi.

Müstəntiq istintaqı aparılan iş üzrə təhqiqat orqanına lazımi istintaq və axtarış hərəkətlərinin aparılmasını tapşırmağa və istintaq hərəkətləri aparılarkən ona kömək edilməsini tələb etməyə haqlıdır.

Təhqiqat orqanı müstəntiqin tapşırığını yerinə yetirməyə borcludur (CPM-nin 86.2.9 mad.).

İstintaq hərəkətlərinin aparılmasında təhqiqat orqanlarının müstəntiqə kömək etməsi bu orqanların qarşılıqlı fəaliyyətinin əsas formalarındandır. Belə fəaliyyətə hadisə yerinin mühafizəsi, müstəntiqin rəhbərliyi ilə əməliyyat işçilərinin baxış, axtarış, istintaq ekspertimentində iştirakı, təqsirləndirilən şəxsin, şahidlərin və digər şəxslərin gətirilməsi kimi hərəkətlər aiddir. İstintaq hərəkətlərinin aparılmasına kömək etmək üçün təhqiqat orqanının rəisi müstəntiqin tələbi ilə lazımi sayda əməliyyat işçiləri ayırmağa və onların iştirakını təmin etməyə borcludur. Müstəntiq isə öz növbəsində həyata keçiriləcək tədbirin xarakteri və hər bir əməliyyat işçisinin vəzifəsi haqqında onları dəqiq təlimatlandırmasıdır.

İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyət formalarından biri də prosessual fəaliyyət və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində alınmış məlumatların mübadiləsidir. Təhqiqat orqanları məzmununa görə daha əhəmiyyətli olan məlumatlar müstəntiqə yazılı formada veriməlidir. Müstəntiq də öz növbəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsilə əlaqədar olan məlumatları vaxtlı-vaxtında təhqiqat orqanına verməlidir.

İstintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində alınmış məlumatların qarşılıqlı mübadiləsi istintaq və təhqiqat orqanlarının sonrakı

hərəkətlərinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Ona görə də alınmış məlumatlar birlikdə müzakirə olunmalı və onların yoxlanılması üçün razılaşdırılmış zəruri tədbirlər görülməli, bu məlumatlara əsasən istintaq və əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin planı tərtib edilməlidir.

İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkili formalara prosessual xarakter daşımayıb cinayətin xarakterindən və istintaqın mürəkkəblik dərəcəsindən asılı olaraq seçilir.

B) qarşılıqlı əlaqənin əsas istiqamətləri və formaları:

a) istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin birgə planlaşdırılması;

b) mürəkkəb və xüsusi təhlükəli cinayətlərin istintaqı üzrə istintaq və əməliyyat qruplarının təşkil edilməsi;

c) istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparacağı yerə (məsələn: hadisə yeri, istintaq ekspertimenti aparılacaq yer və s.) birgə getmənin təşkil olunması.

İstintaq və təhqiqat orqanlarının birgə fəaliyyətinin formasından asılı olmayaraq, onlar həmişə müxtəlif müstəqil funksiyalı orqanlar kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu orqanların birgə fəaliyyətinin yegənə uyğun cəhəti onların fəaliyyətinin razılaşdırılmış formada planlaşdırılması, ümumi məqsədə xidmət edəcək istintaq və əməliyyat qruplarının yaradılması, istintaq və əməliyyat hərəkətlərinin aparılacağı, hadisə yerinə birgə getmənin təşkil olunması, qarşılıqlı məlumat mübadiləsi, istintaq və əməliyyat-axtarış məlumatlarının birgə müzakirə edilməsidir.

Mürəkkəb və xüsusi təhlükəli cinayətlərin istintaqı zamanı yaradılan müstəntiqlər qrupuna təhqiqat orqanı işçisinin daxil edilməsi də bu orqanların birgə fəaliyyətinə diqqətin daha da artırılması məqsədini güdür.

Deməli, istintaq və təhqiqat orqanlarının cinayət prosessual qanunu ilə müəyyən edilmiş fəaliyyətlərini müstəqil həyata keçirmələri daha məqsədyönlüdür. Bu şərtlə ki, onlar qarşılıqlı əlaqə şəraitində işləsinlər.

İstintaq və təhqiqat orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti məqsədli olub, konkret cinayətin açılması, istintaqı və cinayətlərin qarşısının alınması üzrə bu orqanların fəaliyyətinin daha səmərəli təşkil olunmasına yönəldilməlidir.

Bu məqsədə çatmaq üçün birgə fəaliyyət zamanı aşağıdakılar təmin olunmalıdır:

- qanunçuluğa ciddi əməl olunmalı;
- müstəntiqin təşkilatçılıq roluna əsaslanması;
- onların hərəkətləri yekdil xarakter daşmalı;

- təhqiqat orqanları qarşısında qoyulan məsələlərin həll edilməsi üçün üsul və vasitələrin açılmasında onların müstəqilliyinin pozulmaması;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində alınmış məlumatlar yayılmaması.

Biz yuxarıda qeyd etdik ki Azərbaycan Respublikası CPM-nin 85.4.7-ci maddəsinin tələfinə müvafiq olaraq müstəntiq müvafiq təhqiqat orqanına və ya təhqiqatçıya ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsini tapşırmaq hüququna malikdir.

Lakin göründüyü kimi qanunda məhz hansı istintaq hərəkətlərini aparılmasının təhqiqat orqanına tapşırılması göstərilməlidir. Halbuki bu hərəkətlərin dairəsinin müəyyən edilməsinə ehtiyac vardır.

Hüquqşünas alimlər, eləcədə təcrübi işçilər bu məsələdə yekdil fikir söyləmişlər. Məsələn: N.A.Andreyevin fikrincə «müstəntiq əsas istintaq hərəkətlərinin aparılmasını polis orqanına həvalə edə bilməz».

Söz yox ki, heç bir baxımdan (cinayət, prosessual, kriminalistik, təcrübi və s.) istintaq hərəkətlərini «əsas» və «əsas olmayan» hərəkətlərə bölmək olmaz, çünki istintaq hərəkətləri nəticəsində əldə edilmiş sübutların birinin digərindən üstün olması mümkün deyildir. Belə ki, məhkəmə, prokuror, müstəntiq və təhqiqat apararı şəxs üçün onların qabaqcadan müəyyən olunmuş qüvvələri yoxdur.

Əlbəttə, istintaq hərəkətlərinin qeyd olunan bölgüsünü düzgün hesab etmək olmaz. Bununla yanaşı təhqiqat orqanına bütün istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi tapşırıla bilməz fikri də düzgündür. Çünki qanunda göstərildiyi kimi, müstəntiq bütün və istənilən istintaq hərəkətlərini deyil, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərini təhqiqat orqanına tapşırmağa haqlıdır.

Başqa yerdə (rayonda) bir neçə istintaq hərəkətlərinin aparılması zəruri olan hallarda cinayət işi icraatında olan müstəntiq həmin yerə getməsi və hərəkətləri özü yerinə yetirməlidir.

Deməli təhqiqat orqanına o vaxt tapşırıq vermək olar ki, həmin hərəkəti müstəntiq tərəfindən aparılması mümkün olmasın. Lakin təhqiqat orqanına tapşırıla bilməyən istintaq hərəkətləri də vardır. Bunlara:

- şəxsə onun təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın elan edilməsi;
- təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi;
- qəti imkan tədbirinin seçilməsi;
- ekspertizanın təyin edilməsi;
- şəxsin zərərçəkmiş, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh qismində cəlb edilməsi və dindirilməsi;

- istintaqın qurtarmasının elan edilməsi;
- ittiham aktının tərtib edilməsi;
- hadisə yerinə və maddi sübutlara baxış;
- şəxslərin tanınması;
- üzləşdirmə.

Bu hərəkətlərin aparılması üçün xüsusi bacarıq və təcrübə tələb olunur.

Müstəntiq unutmamalıdır ki, qanunla aparılması ona həvalə edilmiş istintaq hərəkətlərini şəxsən özü aparmalıdır.

Təhqiqat orqanına verilən ayrı-ayrı tapşırıqların xarakterini və məqsədini nəzərə alaraq, onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- a) sübutların toplanılması və yoxlanılması üzrə tapşırıqlar;
- b) cinayət prosessual fəaliyyətin ayrı-ayrı iştirakçılarının hüquqlarının həyata keçirilməsi üzrə tapşırıqlar;
- c) prosessual xarakterli məcburi tədbirlərin görülməsi üzrə tapşırıqlar;
- ç) axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə tapşırıqlar;
- d) cinayətin baş verməsinə kömək etmiş səbəb və şəraitin aşkar olunması və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi üzrə tapşırıqlardır.

Qeyd edilən tapşırıqlar içərisində axtarış tədbirlərinin görülməsi üzrə verilən tapşırıqlar qarşılıqlı fəaliyyət üçün daha spesifikdir.

Müstəntiq tərəfindən təhqiqat orqanlarına ayrı-ayrı tapşırıqların verilməsi cinayətlərin istintaqının vaxtında, tam və hərtərəfli aparılmasının təmin edilməsi məqsədini güdür.

Bəs tapşırıqlar hansı formada verilməlidir?

Təxirəsalınmaz hallarda təhqiqat orqanları müstəntiqin şifahi tapşırıqlarını yerinə yetirirlər. Lakin bu o nəticəyə gəlməyə əsas ola bilməz ki, həmin tapşırıqın verilməsi və icra edilməsinin yazılı formada tərtib olunub işə tikilməsinə ehtiyac yoxdur.

Tapşırıqlar yazılı formada verilməlidir. Yazılı tapşırıq onun məzmununun təhqiqat orqanına olduğu kimi verilməsinə, lazım gəldikdə onu icra edən şəxs tərəfindən təkrar olunub ətraflı öyrənilməsinə və təhqiqat orqanının rəhbəri tərəfindən tapşırıqın vaxtında yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsinə imkan yaradır.

Axtarış tədbirlərinin görülməsi üzrə verilən tapşırıqla axtarılacaq obyektlərin göstərilməsi zəruridir: cinayəti törədən naməlum şəxs, şahidlər, zərərçəkmiş şəxslər, əşyalar, cinayət alətləri, oğurlanmış əmlak və s. tapşırıqla həyata keçiriləcək axtarış tədbirləri göstərilməli deyil. Çünki əməliyyat işçisi verilmiş tapşırığı icra etmək üçün istənilən axtarış tədbirlərini keçirə bilər.

Yazılı tapşırıq təhqiqat orqanının rəisi vasitəsilə verilir. Müstəntiq tapşırıqda onu icra edəcək şəxsi göstərməyə haqlı deyildir. Belə zərurət yarandıqda bunu təhqiqat orqanının rəisindən xahiş etmək olar.

Bəzən tapşırıqla birlikdə müstəntiqin sərəncamında olan müvafiq materialların da təhqiqat orqanına göndərilməsi məqsədəuyğun olur. Həmin materiallardan əməliyyat işçisi əlavə vasitə kimi istifadə edir. Məsələn: axtarılan cinayətkarın əşyalarının fotosəkli, təqsirləndirilən şəxsin əl barmaq əksləri axtarılan şəxsin fotosəkli və.s. Axtarış zamanı fotosəkildən «şifahi portret» əlamətləri üzrə şəxsiyyətin müəyyən edilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Şəxs adını və soyadını dəyişdirə də bilər. Bu iki üsulla ola bilər: başqasının sənədinə öz fotosəklini yapışdırmaqla və özünə məxsus olan sənəddə ad və soyadını dəyişməklə, həbs yerlərindən qaçmış məhbusların axtarışı zamanı onların barmaq əkslərindən istifadə olunması yaxşı nəticə verir. Adətən belə şəxslər ələ keçməmək üçün ad və soyadlarını, hətta bəzən zahiri əlamətlərini də dəyişdirməyə müvəffəq olurlar. Belə hallarda barmaq əksləri şəxsiyyətin müəyyən edilməsinin əvəzolunmaz vasitəsidir.

Axtarış haqqında olan bütün materiaları müstəntiq gizlənmiş cinayətkarın axırncı yaşayış yeri üzrə təhqiqat orqanına göndərir. Təhqiqat orqanına göndərilən materiallarda axtarılacaq şəxsin qohumluq, xidməti və şəxsi əlaqələri haqqında məlumatlar, onun gizlənə biləcəyi yerlər, ümumiyyətlə onu xarakterizə edən bütün məlumatlar maksimum əks etdirilməlidir.

Müstəntiq istintaq hərəkətləri nəticəsində əldə etdiyi axtarışa aid olan məlumatları vaxtında təhqiqat orqanına bildirməlidir. Təhqiqat orqanı da öz növbəsində qeyri-prosessual mənbələrdən aldığı məlumatlar barədə müstəntiqi dərhal xəbərdar etməlidir.

Əmlakın axtarışı müstəntiqin özü tərəfindən və onun tapşırığı ilə polis orqanları tərəfindən aparılır. Oğurlanmış əmlakların axtarışının müvəffəqiyyətli olması üçün onların fərdi əməllərinin müəyyən edilməsi başlıca şərtidir. Fərdi əlamətlərin müəyyən olunmasının əsas mənbəyi zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsidir. Dindirmə zamanı əmlakın rəngi, ölçüsü, çəkisi, forması, növü, istehsal əlamətləri, zədələrin olması, təmir əlamətləri, xüsusi naşanırları və s. aydınlaşdırılmalıdır.

Bəzən oğurlanmış əşyanın texniki pasportları, qəbzləri və s. sənədlər qalır ki, onların öyrənilməsi əşyanın əlamətlərinin ən başlıcası isə kime məxsus olmasının müəyyən edilməsi üçün əhəmiyyətlidir.

Axtarılan əşyanın tapılması məqsədi idə komisyon mağazalarda və lombardlarda rəsmi yoxlama aparıla bilər. Belə yoxlamalarda zərər çəkmiş şəxsin və axtarılan əşyanın fərdi əlamətlərini yaxşı bilən digər şəxslərin iştirakı məsələsi görülür. Yoxlama nəticəsində axtarılan əşya müəyən olunarsa, dərhal onu verən şəxsin tapılması üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Adam öldürmə, oğurluq, soyğunçuluq, yol nəqliyyat cinayətləri baş verdikdə hadisə yerinə baxış zamanı cinayətkarın «isti izlərlə» axtarılması zərurəti yaranır. Hadisənin baş verməsi vaxtından və xarakterindən asılı olaraq təhqiqat orqanı işçiləri müstəntiqlə razılaşıdırılmış fəaliyyətə başlayırlar. Onlar xidmət-axtarış itindən istifadə etmək, cinayətkarı izləmək, tutub saxlamaq, müəyyən ərazini nəzarət altına almaq, izləri axtarmaq, hadisəni gören şahidləri müəyyən etmək və s. kimi əməliyyat-axtarış tədbirləri görürlər. Təhqiqat orqanı tərəfindən həyata keçirilən bu tədbirlərin xarakterik xüsusiyyəti onların əksəriyyətinin gizli keçirilməsidir.

Xidmət-axtarış itindən istifadə olunmasının məqsədi cinayətkarın qaçdığı istiqaməti müəyyən etmək, onu izləmək və tutmaq, eləcədə oğurlanmış əmlakın və yaxud cinayət alətinin gizlədildiyi yeri aşkar etməkdir. Müstəntiq xidmət-axtarış iti ilə birlikdə hadisə yerinə vaxtında gəlməsinə və dərhal axtarışa başlamasını ilk növbədə təmin etməlidir. Qeyd edilməlidir ki, xidmət axtarış itinin müvəffəqiyyətlə istifadə edilməsi hava şəraitindən çox asılıdır. Belə ki, havanın küləkli, dumanlı, yağışlı olması iyin kəskinliyini azaldır. Bir də ki, hadisə yerinin vaxtında mühafizəsi təmin olunmalıdır ki, kənar şəxslərin oraya daxil olması əlavə iylər yaratmasın.

Əgər xidmət-axtarış itindən istifadə etmək mümkün deyilsə, müstəntiq iyin konservləşdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.

Xidmət-axtarış itindən istifadə olunmasının nəticələri əks olunur. Aktda nə vaxt, kim tərəfindən və hası hadisə ilə əlaqədar xidmət-axtarış itindən istifadə olunmasa, itin ləqəbi, havanın vəziyyəti və axtarışın nəticələri göstərilir. Akt cinayət işinin materiallarına əlavə edilir.

Cinayətin baş verməsindən az vaxt keçdiyi hallarda cinayətkarın izlənməsi və tutulub saxlanması üçün təcili tədbirlər görülməlidir. Bu zaman cinayətkarların sayı və silahlı olub-olmamaları nəzərə alınmalıdır. Əməliyyat qrupuna zərərçəkən şəxs və izlənən cinayətkarın əlamətlərini bilən digər əxslər də daxil edilə bilər.

Axtarılan şəxsin tutulması məqsədilə onun gedə biləcəyi yerlərdə (vağzallarda, limanda, aeraportda və s.) nəzarət qoyulmalıdır. Bu zaman etrafdakıların diqqətini cəlb etməmək üçün polis işçiləri mülki paltar

geyməlidir. Eyni zamanda şosse yollarında dövlət yol polis işçiləri, yol nəzarəti xidməti işçiləri tərəfindən müvafiq nəzarət tədbirləri görülməlidir.

Axtarış qrupları təşkil olunarkən qrupun hər bir üzvü dəqiq təlimatlandırılmalıdır. Zəruri hallarda onlar silahlı olmalı və nə vaxt silah tətbiq etmək lazım olduğunu bilməlidirlər. Cinayətkar tutularkən onun zərərsizləşdirilməsi üçün dərhal şəxsi axtarış aparılmalıdır.

Hadisə yeri müayinə olunarkən təhqiqat orqanı işçiləri müstəntiqin tapşırığı və yaxud razılığı ilə onunla eyni vaxtda həmin ərazini diqqətlə yoxlaya bilərlər. Belə yoxlamağa məqsəd gizlənmiş cinayətkarı tapmaq, onun izlərini, atılmış, itirilmiş və gizlədilmiş predmetləri aşkar etmək, eləcədə hadisəni görən şahidləri müəyyən etməkdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri müstəntiqə təhqiqat orqanının rəisi adından yazılı formada göndərilir. Sənəddə hansı yolla əldə edilməsi göstərilməklə konkret faktlar əks olunur.

N ə t i c ə

Kriminalistik fərziyyələr və istintaqın planlaşdırılması mövzusu böyük təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Baş vermiş cinayət hadisəsi haqqında istintaqın ilkin mərhələsində fərziyyələrin düzgün qurulması və onlar əsasında planlaşdırmanın vaxtında, hərtərəfli, obyektiv və məqsədyönlü aparılması istintaqın nəticəsinə müsbət təsir göstərir. Fərziyyələri elə qurmaq lazımdır ki, onların yoxlanılması mümkün olsun və onlar real xarakter daşsın. Fərziyyələrin yoxlanılmasında subyektliyə yol vermək olmaz. Onlar mümkün qədər paralel yoxlanılmalı və qiymətləndirilməlidir. Mühazirədən bizə məlum oldu ki, fərziyyələr istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsi ilə yoxlanılır. Bu istintaq hərəkətlərini və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin vaxtında, ardıcıl, obyektiv və səmərəli həyata keçirmək məqsədilə planlaşdırma aparılır. Demək olar ki, planlaşdırma müstəntiqin geniş fəaliyyət proqramıdır. Planda nəzərdə tutulan istintaq hərəkətləri və tədbirlər icraçılar tərəfindən vaxtında icra olunmalıdır. Planlaşdırma şifahi və əksər hallarda isə yazılı şəkildə aparılır. Planın tərtib edilməsi zamanı aşağıdakı ilkin məlumatların təhlili, fərziyyələrin qurulması, istintaq hərəkətlərini və əməliyyat-axtarış tədbirlərini, onların icraçıları və icra vaxtını müəyyənləşdirmək və plana nəzarət kimi elementlərin nəzərə alınması böyük əhəmiyyət kəsb edir.